

ГТАХР 15.21.21

ЭОЖ 159.92

DOI 10.70239/arsu.2024.t78.n4.09

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН БАЛАЛАРДЫҢ ЭМОЦИЯЛЫҚ-ЕРІК САЛАСЫН ОЙЫН ӘРЕКЕТІ АРҚЫЛЫ ДАМУЫ

ТАГАНОВА А.М.* , ЕРМАҒАМБЕТОВА Ә.Д.

*Таганова Ару Мерекеевна - педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ., Қазақстан.

E-mail: aru73@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0045-4059>

Ермағамбетова Әмина Дәуіржанқызы - магистрант, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ., Қазақстан.

E-mail: amina2002er@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0007-3229-217X>

Андатпа. Психикалық дамуы тежелген мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды-еріктік саласын қалыптастыру тақырыбы инклюзивті білім берудің қазіргі жағдайында өзекті болып табылады. Эмоционалды-еріктік сфера эмоцияларды басқару, сезімдерін білдіру және іс-әрекетте мақсаттылықты көрсету қабілетін қамтиды, бұл табысты әлеуметтік бейімделу мен оқудың негізі болып табылады. Психикалық дамуы тежелген балаларда бұл қасиеттерді дамытудың ең тиімді әдістерінің бірі ойын әрекеті болып табылады, өйткені ойын эмоцияларды білдіру және ерікті қасиеттерді дамыту үшін табиғи, қауіпсіз және ынталандырушы орта жасайды.

Мектепке дейінгі жаста ойын - баланың жеке басының жан-жақты дамуына ықпал ететін жетекші әрекет. Психикалық дамуы тежелген балалар үшін ойын әрекеті өте маңызды, өйткені эмоциялық-еріктік саланы тез және тиімді дамытуға (эмоцияларды түсіну және білдіру қабілеті), сондай-ақ ерікті қасиеттерді (өзін-өзі реттеу, табандылық, төзімділік) қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Бұл жұмыста мектеп жасына дейінгі психикалық дамуы тежелген балалардың эмоциялық-ерік саласын қалыптастыруда ойын әрекетінің маңызы қарастырылады. Зерттеуде психикалық дамуында тежелуі бар балалардың эмоцияларды басқаруда, әлеуметтік ортаға бейімделуде және өз әрекеттерін реттеуде кездесетін қиындықтары сипатталады. Ойын әрекеті балалардың эмоциялық тәжірибесін байытуға, өзіндік бақылау дағдыларын қалыптастыруға, ерік-күшін дамытуға мүмкіндік беретіні дәлелденеді. Ойын арқылы бала қарым-қатынас орнатады, эмоцияларын реттеуді үйренеді және мақсат қою мен оған жетуге дағдыланады. Мақалада өзін-өзі бақылауды және төзімділікті дамытуға бағытталған ойын түрлері, сондай-ақ, болашақ маманның өз жұмысында қолдана алатын әдіс-тәсілдері көрсетілген.

Түйін сөздер: психикалық даму тежелуі, эмоциялық-ерік саласы, органикалық инфантилизм, гипербелсенділік, ойын әрекеті, эмоцияны басқару, өзін-өзі реттеу, мотивациялық сфера, психикалық дамуы тежелген, шығармашылық ойындар.

Кіріспе. Мектепке дейінгі жастағы бала үшін мектепке түсу маңызды өмірлік кезең болғандықтан және оқу іс-әрекеті тұлғаның дамуында шешуші рөл атқаратындықтан, мектепке дейінгі кезеңде психикалық дамуы тежелген балалармен жұмыс істеу ерекше мәнге ие. Мектепке дейінгі жастағы психикалық дамуы тежелген балалардың эмоциялық ерік саласының қалыптасуына қатысты мәселелер жиі қозғалып келеді. Сол себептен мақалада психикалық дамуы тежелген баланың ойын әрекеті арқылы эмоциялық-ерік саласын қалыптастырудың әдістері жайында қарастырылады.

Мектепке дейінгі кезең психикалық процестердің, оның ішінде эмоционалды-еріктік сфераның белсенді дамуымен сипатталады. Мектеп жасына дейінгі баланың жеке тәжірибесін байыту үшін басқалармен толық қарым-қатынас жасау, оны қоршаған әлемді зерттеу және оның қабілеттерін жаттықтыру маңызды. Бүгінгі күні психикалық дамуы тежелген балалардың эмоционалдық дамуы ең әлсіз екенін атап өтуге болады. Олар келесідей белгілермен сипатталады: басқа адамдардың сезімі мен көңіл-күйін ажырата және анықтай алмау, олар импульсивті, көңіл-күйдің құбылмалылығы, алаңдаушылық немесе агрессивтілік күйлері, іс-әрекеттерді орындау кезінде оқушылардың шаршауының жоғарылауынан қиындық көреді.

Ойын – балалар үшін ең қолжетімді әрекет түрі. Ойын барысында бала қоршаған әлемнен алған білімі мен әсерлерін өңдейді. Ойын әрекетінің арқасында психикалық дамуы тежелген мектеп жасына дейінгі бала қиял мен ойлау ерекшеліктерін, сонымен қатар қарым-

қатынас қажеттіліктерін дамытатын белсенділігі мен эмоционалдылығын айқын көрсетеді.

А.С.Макаренко ойынның бала өмірінде маңызы зор деп жазды. Бала ойында қандай болса, өскенде жұмыста да сондай болады деп атап көрсеткен. [1, 216 б.]

Бала үшін ойын - оның әлеуметтік тәжірибесі, бұл оның құрдастары арасындағы шынайы өмірі. Сондықтан ойынды жан-жақты дамыту мақсатында пайдаланудың өзектілігі сөзсіз. Мектеп жасына дейінгі балалар өз ойындарында адамдар мен олардың еңбектері арасындағы қарым-қатынасты бейнелі түрде жаңғыртады, бұл оларға осы шындықты түсінуге және сезінуге мүмкіндік береді, сонымен қатар жоғары адами қасиеттерді тәрбиелеудің және шығармашылық қиял мен ойлауды дамытудың шешуші факторларының бірі болып келеді.

Ойын барысында бала тұлғасының әлеуетті мүмкіндіктері іске асады, алғашқы шығармашылық көріністері жүзеге асады, нәтижесінде баланың жеке тұлғасы қалыптасады.

Психикалық дамуы тежелген балаларда ойынның дамуының бір қатар ерекшеліктері бар және қалыпты дамып келе жатқан балаға қарағанда әлдеқайда баяу жүреді. Алты жасқа қарай психикалық дамуы тежелген мектеп жасына дейінгі балада ерте мектеп жасына дейінгі даму деңгейінде ойын әрекеті дамыса, бұл жастағы қалыпты дамып келе жатқан балаларда рөлдік ойындар қалыптасып үлгерген. Ойын әрекеті деңгейінде психикалық дамуы тежелген балалардың ойын мен ойыншықтарға деген қызығушылығы төмен, ойын идеясын дамыту қиын, ойын сюжеті стереотиптерге бейім.

Рөлдік мінез-құлық импульсивтілікпен сипатталады. Ойын бірлескен іс-әрекет ретінде де қалыптаспаған, балалар ойында бір-бірімен қарым-қатынасқа түспейді, ойын бірлестіктері тұрақсыз, жиі қақтығыстар туындайды, ұжымдық ойын нәтиже бермейді. Баланың эмоциясы әрекетте дамиды және осы әрекеттің мазмұны мен құрылымы балалық шағына тікелей тәуелді болады, эмоциялар өмір мен тәрбиенің әлеуметтік жағдайларының әсерінен барған сайын бай мазмұнға және күрделі формаларға ие болып, үдемелі даму жолынан өтеді. Мектепке дейінгі жаста балада салыстырмалы түрде бай эмоционалды тәжірибеге өте бай болады. Қуанышты да, қайғылы оқиғаларды да айқын қабылдайды, айналасындағы адамдардың көңіл-күйіне оңай сіңеді. Бірақ психикалық дамуы тежелген балаларда эмоционалды-еріктік сфераның жетілмегендігі мотивациялық сфераның жетілмегендігінен және бақылау деңгейінің төмендігінен барлық танымдық әрекеттің дамуын тежейтін факторлардың бірі болып табылады. Мұндай мектеп жасына дейінгі балаларда психикалық дамуы тежелген балалардың эмоционалды дамуына тән бірқатар маңызды белгілерді анықтауға болады, айталық:

- эмоционалды-еріктік сфераның жетілмегендігі,
- органикалық инфантилизм,
- гипербелсенділік,
- үйлестірілмеген эмоционалды процестер,

импульсивтілік және аффективті жарылыстарға бейімділік [2, 41 б.].

Психикалық дамуы тежелген балалардың эмоциялары қалыпты дамып келе жатқан мектеп жасына дейінгі балаларға қарағанда тұрақсыз болып келеді, соның нәтижесінде бұл балалар бұрынғыдан да еліктеушілікке бейім болады [3, 46 б.].

Бұл көрсеткіштер жалпы психикалық дамуы тежелген баланың тәрбиесіне кері әсерін тигізіп, теріс әсер етуі мүмкін. Бұл санаттағы балалар ретсіз және ұйымдастырылмаған әрекеттерді, асығыс және теңгерімсіз мінез-құлықты, сондай-ақ жауапкершілікті сезінбеді көрсетеді. Оларда эмоционалды-еріктік сфераның жетілмеуі, ерікті күш-жігердің әлсіздігі, кейбір психикалық функциялардың жеткіліксіздігі және соның салдарынан өнімділіктің төмендеуі байқалады.

Ойын кезінде психикалық дамуы тежелген балалардың ойыншықтармен үнсіз жұмыс жасайтыны, тек кей кезде жеке эмоционалды лептер және кейбір ойыншықтар мен әрекеттердің атын білдіретін сөздерді айтатындығы байқалады. Психикалық дамуы тежелген балалар ойыншықтарға тез қанық болады. Олардың әрекеттерінің ұзақтығы әдетте он бес минуттан аспайды, бұл ойыншықтарға деген шынайы қызығушылықтың жоқтығын көрсетеді, ол әдетте ойыншықтың жаңалығымен қуанады да, манипуляция процесінде тез қызығушылығын жоғалтады.

Ойын әрекеті бала психикасының әртүрлі аспектілерін дамытудың ең күшті құралдарының бірі. Ойын педагогикалық процесті жобалаудың тиімді технологияларының бірі болып табылады, өйткені ол балалардың белсенділігін ынталандырады, баланың өзін-өзі көрсетуі мен өзін-өзі жүзеге асыруына ықпал етеді, адами қарым-қатынастар саласына сезімталдықты арттырады және оларды тұтастай әлеуметтік шындықпен таныстырады [4, 98 б.].

Ойынның екі мақсаты бар: біріншісі – тәрбиелік, екіншісі – ойындық, ол үшін бала әрекет етеді. Педагогтың басты міндеті бұл мақсаттардың бірін-бірі толықтыруын қамтамасыз ету. Психикалық дамуы тежелген балалар белгілі бір әрекетті түсіну үшін қалыпты дамыған балаға қарағанда әлдеқайда көп қайталауды қажет етеді. Ойын әрекеті арқылы мектепке дейінгі жастағы психикалық дамуы тежелген балалардың эмоционалды-ерікті саласын қалыптастыру, олардың психологиялық-педагогикалық түзетуінің маңызды аспектісі. Ойын мектепке дейінгі жастағы жетекші іс-әрекет және психикалық дамуы тежелген балаларда эмоционалды-ерікті процестерді дамытудың тиімді құралы ретінде қызмет етеді [5, 33 б.].

Ойынның алуан түрлілігі сияқты баланың ойын әрекеті де жан-жақты болатыны белгілі. Барлық ойындар арасында басты назар рөлдік ойындарға беріледі. Дәл осы ойын түрі әрекет ретінде ойынның ең маңызды және қажетті белгілерін бейнелейді. Рөлдік ойындардың көмегімен мұндай балаларда қарым-қатынас дағдыларын дамытып қана қоймай, сонымен қатар, ең бастысы, жоғары психикалық функциялардың қарқынды дамуына негіз болатын және балаларды әлеуметтік қарым-қатынас пен қарым-қатынасқа дайындайтын ойын әрекетін дамытуға болады. Ойынның эмоционалды саланы дамытудағы рөлі маңызды. Ойын балаларға әртүрлі эмоцияларды сезінуге және білдіруге көмектеседі, бұл олардың эмоционалды дамуы үшін маңызды. Ойын жағдайында бала өз сезімдерін тануға және атауға, сондай-ақ басқалардың эмоцияларын түсінуге үйренеді. Эмоционалды тәрбиеге бағытталған арнайы ойындар балалардың эмпатиясын, эмпатия қабілетін және басқалардың көңіл-күйін түсінуге көмектеседі.

Ерікті процестерді дамытуға арналған ойындар барысында психикалық дамуы тежелген балаларда өзін-өзі реттеу және мінез-құлықты бақылау қиындықтары жиі кездеседі. Нақты ережелері мен міндеттері бар ойындар адалдық, табандылық, шыдамдылық сияқты ерікті қасиеттерді дамытуға көмектеседі. Ойын тапсырмаларының біртіндеп күрделенуі басталған тапсырманы соңына дейін жеткізу, сәтсіздіктермен күресу, ұзақ әрекеттерге төтеп беру қабілетінің дамуына ықпал етеді. Әлеуметтік ойын түзету құралы ретінде ойын әрекетінің маңызды аспектісі әлеуметтену болып табылады, өйткені балалар басқалармен қарым-қатынас жасауды, эмоционалды және ерікті қасиеттерді дамытатын әртүрлі рөлдерді қабылдауды үйренеді. Ойын жағдайында балалар келісуді, жалпы ережелерді ұстануды үйренеді, бұл ерікті өзін-өзі реттеуді және көңіл-күйге төзімділікті қалыптастыруға ықпал етеді.

Рөлдік ойындарды пайдалану кезінде қиялдың дамуына ықпал етіп қана қоймайды, сонымен қатар балаларға эмоционалды қатысу мен ерікті күш-жігерді қажет ететін әртүрлі жағдайларды қауіпсіз түрде өмір сүруге мүмкіндік береді. Мұндай ойындар өзін-өзі бақылау және эмоцияларды басқару қабілетін дамытуға көмектеседі, өйткені балалар ережелерді сақтау арқылы маңызды рөлдік ойындарды ойнайды.

Эмоционалды-ерікті саланы ынталандыру әдістерінің ішінде шығармашылық ойындарында бала басқа кейіпкердің рөліне еніп, оның сезімдерін түсінуге тырысады. Шығармашылық ойындар шапшаңдықты, өзін-өзі бақылауды қажет ететін ережелерден тұрады. Шығармашылық ойындар балаларға сюжетті ойлап табуға және дамытуға мүмкіндік береді, ал бұл олардың эмоциялары мен ерік-жігерін білдіруге көмектеседі. Ойын әрекетіндегі ересек адамның рөліне келетін болсақ, ойынды ұйымдастыратын педагог немесе психолог бақылаушы ретінде ғана емес, сонымен қатар, ойын процесін дұрыс бағытқа бағыттайтын белсенді қатысушы ретінде де әрекет етуі керек. Сондай-ақ, балаларға өз эмоциялары мен әрекеттерін басқаруды үйренуге көмектесу арқылы ойында өзін-өзі көрсетуге мүмкіндік беру маңызды.

Қорытынды. Ойын әрекеті психикалық дамуы тежелген балаларда эмоционалды-ерікті саланы дамытудың қуатты құралы. Педагогтермен психологтар үшін мұндай балалардың ерекшеліктерін ескеру және эмоционалды-ерікті қасиеттердің дамуына ықпал ететін ойындарды таңдау маңызды.

Әдебиеттер тізімі

1. Попова, С.С. Особенности эмоциональной сферы и методы диагностики эмоционального развития у старших дошкольников с задержкой психического развития / С.С. Попова // Молодой ученый. - 2011. - №1.
2. Пазухина, И.А. Обогащение эмоционального опыта дошкольника / И.А. Пазухина // Дошкольное воспитание. - 2009. - № 4.
3. Игровая технология формирования у старших дошкольников направленности на мир семьи / Дыбина О.В., Анфисова С.Е., Болотникова О.П., Еник О.А., Кузина А.Ю., Сидякина Е.А., Щетинина В.В. учебно-методическое пособие / под редакцией О. В. Дыбиной. Москва, 2014.
4. Юрчук, Е.Н. Эмоциональное развитие дошкольников / Е.Н. Юрчук. - М.: ТЦ Сфера, 2008.
5. Дети с временными задержками развития [Текст] /Под ред. Т.А. Власовой, М.С. Певзнер – М.: АСТ, 2011.

References

1. Popova, S.S. Osobennosti emocional'noj sfery i metody diagnostiki emocional'nogo razvitiya u starshih doshkol'nikov s zaderzhkoj psichicheskogo razvitiya / S.S. Popova // Molodoj uchenyj. - 2011. - №1.
2. Pazuhina, I.A. Obogashchenie emocional'nogo opyta doshkol'nika / I.A. Pazuhina // Doshkol'noe vospitanie. - 2009. - № 4.
3. Igrovaya tekhnologiya formirovaniya u starshih doshkol'nikov napravlenosti na mir sem'i / Dybina O.V., Anfisova S.E., Bolotnikova O.P., Enik O.A., Kuzina A.YU., Sidiyakina E.A., SHCHetinina V.V. uchebno-metodicheskoe posobie / pod redakciej O. V. Dybinoj. Moskva, 2014.
4. YUrchuk, E.N. Emocional'noe razvitie doshkol'nikov / E.N. YUrchuk. - М.: TC Sfera, 2008.
5. Deti s vremennymi zaderzhkami razvitiya [Tekst] /Pod red. T.A. Vlasovoj, M.S. Pevzner – М.: AST, 2011.

РАЗВИТИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНО-ВОЛЕВОЙ СФЕРЫ ДЕТЕЙ С ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ ЧЕРЕЗ ИГРОВУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

ТАГАНОВА А.М.* , ЕРМАҒАМБЕТОВА Ә.Д.

*Таганова Ару Мерекеевна - кандидат педагогических наук, доцент, Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова, г. Ақтөбе, Қазақстан.

E-mail: aru73@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0045-4059>

Ермағамбетова Әмина Дәуіржанқызы - магистрант, Актюбинский региональный университет им. К.Жубанова, г. Ақтөбе, Қазақстан.

E-mail: amina2002er@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0007-3229-217X>

Аннотация. Тема формирования эмоционально-волевой сферы дошкольников с задержкой психического развития актуальна в современных условиях инклюзивного образования. Эмоционально-волевая сфера включает в себя способность управлять эмоциями, выражать свои чувства и проявлять целеустремленность в действиях, что является основой успешной социальной адаптации и обучения. Одним из наиболее эффективных способов развития этих качеств у детей с задержкой психического развития является игровая деятельность, так как игра создает естественную, безопасную и стимулирующую среду для выражения эмоций и развития волевых качеств в дошкольном возрасте игра является ведущей деятельностью, способствующей всестороннему развитию личности ребенка. Для детей с задержкой психического развития особенно важна игровая деятельность, так как

она позволяет быстро и эффективно развивать эмоциональную сферу (способность понимать и выражать эмоции), а также формировать волевые качества (саморегуляция, настойчивость, выносливость). В данной работе рассматривается значение игровой деятельности в формировании эмоционально-волевой сферы детей с задержкой психического развития в дошкольном возрасте. Исследование описывает трудности, с которыми сталкиваются дети с задержкой психического развития в управлении эмоциями, адаптации к социальной среде и регулировании своих действий. Доказано, что игровая деятельность позволяет обогащать эмоциональный опыт детей, формировать навыки самоконтроля, развивать силу воли. Через игру ребенок строит отношения, учится регулировать свои эмоции и привыкает ставить и достигать цели.

Ключевые слова: эмоционально-волевая сфера, органический инфантилизм, гиперактивность, игровая деятельность, управление эмоциями, саморегуляция, мотивационная сфера, задержка психического развития, творческие игры.

DEVELOPMENT OF THE EMOTIONAL AND VOLITIONAL SPHERE OF CHILDREN WITH MENTAL RETARDATION IN PRESCHOOL AGE THROUGH PLAY ACTIVITIES

TAGANOVA A.M.* , ERMAGAMBETOVA A.D.

***Taganova Aru Merekeevna** - candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Aktobe Regional University named after K. Zhubanov, Aktobe, Kazakhstan.

E-mail: aru73@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0045-4059>

Ermagambetova Amina Dauirzhankyzy - master's student, Aktobe Regional University named after K.Zhubanov, Aktobe, Kazakhstan

E-mail: amina2002er@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0007-3229-217X>

Abstract. The topic of the formation of the emotional and volitional sphere of preschoolers with mental retardation is relevant in modern conditions of inclusive education. The emotional-volitional sphere includes the ability to manage emotions, express your feelings and show determination in actions, which is the basis for successful social adaptation and learning. One of the most effective ways to develop these qualities in children with mental retardation is play activity, since play creates a natural, safe and stimulating environment for the expression of emotions and the development of volitional qualities in preschool age, play is the leading activity contributing to the comprehensive development of the child's personality. For children with mental retardation, play activity is especially important, as it allows them to quickly and effectively develop the emotional sphere (the ability to understand and express emotions), as well as to form volitional qualities (self-regulation, perseverance, endurance). This paper examines the importance of play activity in the formation of the emotional and volitional sphere of children with mental retardation in preschool age. The study describes the difficulties faced by children with mental retardation in managing emotions, adapting to the social environment and regulating their actions. It has been proven that play activities can enrich the emotional experience of children, form self-control skills, and develop willpower. Through the game, the child builds relationships, learns to regulate his emotions and gets used to setting and achieving goals.

Key words: emotional-volitional sphere, organic infantilism, hyperactivity, gaming activity, emotion management, self-regulation, motivational sphere, mental retardation, creative games.